

תחיית מתים בתנ"ך

עיון בספר דניאל פרק י"ב

בכמה מקומות בתנ"ך מתוארת תחיית המתים. ואמרו על כך חכמינו ז"ל:

"תנו רבנן, 'אני אמית ואחיה', יכול שתהא מיתה באחד וחיים באחד, כדרך שהעולם נוהג, תלמוד לומר 'מחצתי ואני ארפא', מה מחיצה ורפואה באחד, אף מיתה וחיים באחד. מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה"
(סנהדרין צא, ב).

זוהי הבטחה מפורשת בתורה לתחיית המתים. גם בנביאים וכתובים אנו לומדים על תחיית המתים.

בסוף ספר דניאל (פרק י"ב) מדובר באריכות על נושא זה:
"ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה (= הצדיקים) לחיי עולם, ואלה (= הרשעים) לחרפות לדראון עולם. והמשכילים (-אחרי שיקומו לתחייה) יזהירו כזוהר הרקיע, וזמצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד"

אותו עידן מכונה בנבואה זו "קץ הפלאות", וכאשר נשאל "האיש לבוש הבדים" על ידי שנים אחרים: "עד מתי קץ הפלאות?", הרים את ידו ונשבע "כי למועד מועדים וחצי, וככלות נפץ יד עם קודש, תכלינה כל אלה". וכאשר הוסיף דניאל והפציר וביקש להבין, דחה אותו "האיש לבוש הבדים" באמרו, "כי סתומים וחתומים הדברים עד עת קץ" – שלא יתבררו הדברים ולא יובנו כראוי עד שיבואו. עוד אמר לו שאותה עת לא תגיע בעוד שהוא – דניאל – בחיים, אם כי מובטח לו שהוא יהיה בין הצדיקים אשר יזכו לקום ל"חיי עולם" כשיבוא עת "קץ הפלאות" הזה.

בנביאים הוזכרה תחיית מתים, כמעשה שהיה, בארבעה מקומות. בספר מלכים הודגמה תחייה של מת כמה פעמים: פעם אחת על ידי אליהו כשהחיה את בן הצרפית (מלכים א יז, יז-כד), ופעם על ידי אלישע שהחיה את בן השונמית (מלכים ב ד, יז-לז), ועוד פעם אחרי מותו, כשהושלך אדם מת אל קברו, "וילך ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו" (שם יג, כא).

בבקעה (היא בקעת דורא שבה הקים נבוכדנצר את צלם הזהב שלו ושם השליך את חנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש על שסרבו להשתחוות לצלם), החיה יחזקאל את כל ההרוגים – הם שבויי ישראל שהובאו אחרי חורבן בית המקדש, אשר עצמותיהם המרובות היו מושלכות שם: "ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם, חיל גדול מאוד מאוד" (יחזקאל לז, א-י).

מכלול סיפורים אלה של תחיית-מתים, מעלה את שאלת הצורך הן בקיומם והן בכתיבתם נבואה לדורות – לשם מה שבה ונשנתה תופעה זו בספרי הנבואה. אחרי שיחזקאל מתאר בפרוטרוט את התחייה, הוא מוסיף שתחייה זו שהוא מתאר משל היא, והיא באה להבטיח שכך ייעשה גם להם עצמם.

"ויאמר אלי, בן אדם, העצמות האלה כל בית ישראל המתה. הנה אומרים, יבשו עצמותינו ואבדה תקותנו, נגזרנו לנו. לכן הנבא ואמרת אליהם: כה אמר ה' אֱלֹהִים. הנה אני פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם, עמי, והבאתי אתכם אל אדמת ישראל"

(יחזקאל לז, יא-יב).

שרידי ישראל, בבבל, בפרס, במדי ובאשור, מפוזרים ומפורדים בשבע ועשרים ומאה מדינה, וההתבוללות אוכלת בהם בכל פה. הם מדוכאים ומיואשים מפזורים ופירודם מקצה הממלכה הענקית ועד קצה. הם איבדו את האמונה שאיטופם וקיבוצם ותחייתם כעם אחד עוד אפשרי. הם רואים את עצמם כעצמות היבשות האלה אשר אין עליהם לא גידים ולא בשר ועור, ואין הם מצפים עוד ללב חדש ולרוח חדשה. הם מועטים ושחוקים, הם רואים את עצמם מושפלים ושנואים ונמאסים, ואין להם יותר כח נפשי לדבוק בתקוה שיוכלו שוב לקום לתחייה כעם כמו שהיו. ל"עצמות יבשות" אלה קורא הנביא בחזון זה, להאמין שגם מבחינה גופנית וגם מבחינה רוחנית מיועדת להם תחייה והתחדשות. הם שוב יקיימו את תורת ה', הם ידעו את ה' וה' יחזור וידע אותם ויחבק אותם אל לבו.

"וידעתם כי אני ה', בפתחי את קברותיכם ובהעלותי אתכם מקברותיכם, עמי. ונתתי רוחי בכם וחיייתם, והנחתי אתכם על אדמתכם, וידעתם כי אני ה' דיברתי ועשיתי, נאום ה' "

(שם לז, יג-יד).

בתחייה זו של יחזקאל נחלקו רבותינו בגמרא (סנהדרין צ"ב ב'). יש אומרים שאמנם היה זה מעשה שהיה. היו מפוזרות שם בבקעה עצמות רבות יבשות מאוד. היו אלה שבויים שהביא נבוכדנצר עם החורבן, הם נהרגו שם, והושלכו על פני השדה הפקר למאכל לעוף השמים ולחית השדה. השלדים נתפרקו והעצמות הפכו לרבות מאוד ויבשות מאוד. עתה הוקמו לתחייה בכדי להראות זאת לשרידים שנשארו בחיים, וזאת על מנת שיתאוששו מדכאונם ומייאושם, ותופח בהם אמונה חדשה ותקוה בנצחיות קיום ישראל כעם ה'.

אמנם יש אומרים שלא היה זה אלא מראה נבואי שראה יחזקאל, והוא נשלח לומר להם את מה שראה במראה, שיהיה להם משל. כן הצטוו לפרש להם את הנמשל, היינו, כמו שבמראה זו העצמות היבשות מתאחות, מתחברות, קורמות עור בשר וגידים, ורוח חיים מתחדשת בהם, עד שהם קמים על רגליהם ל"חיל גדול מאוד מאוד", כך גם הם, בני ישראל, יקובצו מארבע כנפות הארץ, ויתאחו לעם אחד על אדמתם בחיוניותם כימי קדם.

אם אצל יחזקאל מצאנו מחלוקת אם התחייה אכן התרחשה או רק משל היתה, הרי כלפי מעשי התחייה שנעשו ע"י אליהו ואלישע, לדברי הכל הם היו ממשיים וגופניים. אמנם מותר לנו להעלות על הדעת שגם בהם טמונה שליחות ונתינת הבטחה לעם ישראל, שגם הם יקומו לחיות. אלא, שבשונה מתקופת יחזקאל, הרי ישראל שבתקופתם כלל לא היו מסוגלים להאמין ולהסתפק בהבטחה מילולית גרידא!

הלוא אפילו אחרי שאליהו הביא את העם בהר הכרמל לכלל אמירת: "ה' הוא הא-לוקים, ה' הוא הא-לוקים" (מלכים א יח, לט), שוב גבר הייאוש על אליהו עצמו, מהם ומחזרתם בתשובה. הוא עזב את ממלכת אחאב ואיזבל, וגם ביהודה לא מצא נוחם, ויצא גם משם והלך למדבר. "והוא הלך במדבר דרך יום, ויבא וישב תחת רותם אחד, וישאל את נפשו למות". אחרי כן הוא קם והולך ארבעים יום וארבעים לילה עד להר חורב, ושם במערה הוא אומר לקב"ה: "קנא קנאתי לה' א-לוקי צ-באות, כי עזבו בריתך בני ישראל, את מזבחותיך הרסו, ואת נביאיך הרגו בחרב, ואותר אני לבדי, ויבקשו את נפשי לקחתה" (שם יט, י). אם אליהו הגיע לייאוש כזה, סביר לומר שגם כל שבעת האלפים שנשארו נאמנים לה' גם בהם נגע הייאוש, וגם להם דמה שהבעל והאשרה ניצחו, והצליחו להשכיח מישראל את תורת ה' שכחת עולם.

לכן בכך שעוד קודם לכן הביא הקב"ה לתחיית בן הצרפית, בכך בא הקב"ה לרמוז, גם לאלהו עצמו וגם למעט הצדיקים הנותרים, שאין מקום ליאוש. כשם שהילד הזה קם וחיה, כך גם כנסת ישראל שנראה להם כאילו מתה, תחזור ועוד תחיה, כי ברית לעולם כרת ה' עם עמו, ולעולם לא יתן להם להינתק ממנו.

כדבר הזה היה גם במעשה אלישע עם בן השונמית. ויותר מזה: בבן הצרפית כלל לא נאמרה מיתה: "ויהי אחר הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית, ויהיה חליו חזק מאוד עד אשר לא נותרה בו נשמה" (מלכים א' יז, יז). ניתן לשער שאכן הילד רק התעלף ועדיין לא מת, [*] ואלהו בתפילתו ריפא אותו מעלפוגו ולא נתן לו למות. לעומת זאת אצל בן השונמית נאמר במפורש "וישב על ברכיה עד הצהריים וימות" (מלכים ב' ד, כ). ובהמשך: "ויבא אלישע הביתה, והנה הנער מת מושכב על מטתו" (שם ד, לב).

אם אכן נכון הדבר ושני ילדים אלה משל הם לכל בית ישראל, הרי נלמד מזה, שבזמנו של אליהו, אף כי ישראל בהר הכרמל "פוסחים על שתי הסעיפים" ואינם יודעים להחליט "אם ה' הא-לוקים ואם הבעל", בכל זאת זכר תורת ה' עדיין שרוי בליבם, ולא נאמר עליהם, שכביכול מתה האמונה בה ובנצחיותה, אלא רק התעלפה. אבל בזמנו של אלישע, שבעים שנה אחרי כן, אחרי שבית אחאב נעלם והכחד, ואחרי שעבודת הבעל הושמדה בישראל, והיה אפשר לקוות לחזרתם לתורת ישראל – דוקא אז קרה דבר הפוך מזה: פולחן העגלים הלך והתבסס יותר ויותר, ואיסור עבודה זרה נשכח לחלוטין. בכך ניתקו את עצמם מן התורה, וכעת הם במצב של "מיתה" ממש. הילד המת הוא משל, המקביל לחלוטין למצבם הרוחני. באותו זמן ובאותו מצב באה הנבואה להראות, שאף על פי כן גם במצב של מות מוחלט, עדיין יכולה האומה לקום בתחייה מחדש, על ידי שיתחברו לנביא. הנביא שינחם ויגהלם באהבה ובמסירות, וכאשר ידבקו בו ילמדם ויביאם אל "בית אמם ואל חדר הורתם" (שיר השירים ג, ד).

אך מה יהיה כאשר הנביא ילך אל בית עולמו, וימות גם הוא, איך יוכלו אז לחזור אל הקב"ה, אחרי שעזבוהו ורחקו ממנו שנים רבות כל כך? מי יחזיק בידם ומי יראה להם את הדרך אל מקור מחצבתם? אלישע הנביא מראה להם גם במותו, שעדיין יש להם תקוה.

"וימת אלישע ויקברוהו, וגדודי מואבי יבאו בארץ, בא שנה. ויהי הם קוברים איש, והנה ראו את הגדוד, וישליכו את האיש בקבר אלישע – (לא הספיקו לחפור לו קבר מפחד המתנפלים עליהם) – וילך ויגע האיש בעצמות אלישע, ויחי ויקום על רגליו". (מלכים ב' יג, כ"א).

מכאן למדו ושמעו בני ישראל כי הדביקות בנביא, בזכרונו ובמה שלימד בחייו, גם היא תוכל להביא לתחייתם מחדש, אם רק ירצו.

דורות אלו של אליהו ושל אלישע היו שקועים בהבלי הגויים, והם "ידעו" שאחרי

[* ר' מו"נ ח"א פמ"ב ובשיטמ"ק ב"מ קי"ד ב' ובשו"ת חת"ס יו"ד סי' של"ח. העורך.]

המוות אין התחייה אפשרית, כפי שלמדו מן הגויים. "היש בהבלי הגויים מגשימים, ואם השמים יתנו רביבים?" (ירמיה יד, כב). את זה ידעו היטב, ואת ה' לא הכירו ש"הוא אֵל־לוקים חיים ומלך עולם". שהוא "עושה ארץ בכוחו, מכין תבל בחכמתו, ובתבונתו נטה שמים" (שם י, ייב). הוא היכול להקים אותם לתחייה גם אחרי מות נביאו, אם רק "ילכו ויגעו עצמותיהם בעצמות הנביא, בזכות זה יקומו לתחייה". דורות אלה לא יכלו להסתפק בהבטחתו המילולית של הנביא, הם היו זקוקים להצגה חיה של תחיית המתים, כדי שיבינו את דברי הנביא.

דורו של אליהו היה צריך לראות הקמת הילד הנראה לעיניהם כספק מת ספק מתעלף, כדי שהם יכירו בו את עצמם כבתוך ראי: כי גם הם כמוהו אמונתם בה' אֵל־לוקי ישראל נמצאת במצב של ספק מיתה ספק עילפון.

דורו של אלישע היו זקוקים לראות במו עיניהם הקמת ילד מת מיתה ודאית, ובו הם ראו את עצמם מכיון שדבקו בתורת האבות כבר מתה לחלוטין על ידי הרגל רב שנים של עבודת עגלים.

ברם כלפי דורו של יחזקאל לא יכלו חז"ל מאות בשנים אחרי כן להעריך אותם אל נכון. יש מהם שאמרו, שגם הוא נאלץ להראות להם תחייה של ממש, וזוהי תחיית ההרוגים אשר שכבו שם בבקעה – שלדים מפורקים ועצמות שבורות ומפוררות. כך יראו במו עיניהם, כיצד הקב"ה מקים אותם לתחייה על ידי הנביא, ובזה ילמדו גזירה שוה על עצמם, שגם הם כ"עצמות יבשות" עוד יוכלו לחזור ולחיות, ולהיות מאוחדים עם תורתם על אדמתם בצלו של אֵל־לוקיהם. אמנם יש הסובר שלא כך היה, אלא שהספיק להם דבר הנביא האומר להם "משל" שראה במראה הנבואה, ופתרונו, ובכך יאמינו לו ולנבואתו.

גם ישעיהו הבטיח תחיית המתים לבני דורו. "יחיו מתים, נבלתי יקומו, הקיצו וירננו שוכני עפר, כי טל אורות טלך, וארץ רפאים תפיל" (ישעיהו כו, יט). ישעיהו לא היה זקוק להמחשת התחייה. אחרי שהתמוטטה ממלכת עשרת השבטים, "והיה הנס מקול הפחד יפול אל הפחת, והעולה מתוך הפחת ילכד בפח, כי ארובות ממרום נפתחו וירעשו מוסדי ארץ. רוע התרועעה הארץ, פור התפוררה ארץ, מוט התמוטטה ארץ, נוע תנוע ארץ כשכור והתגודדה כמלונה, וכבד עליה פשעה, ונפלה ולא תוסיף קום" (שם כד, יח-כ). אחרי שכל הנבואות הרעות שניבאו "ארבעה הנביאים שהתנבאו בפרק אחד" – ישעיהו, הושע, עמוס ומיכה – התקיימו במילואן, ואחרי ש"גותרה בת ציון כסוכה בכרם, כמלונה במקשה, כעיר נצורה" (שם א, ח), אז נכנסו דברי ישעיהו באזניהם. ואחרי שניצלה יהודה באורח פלא מידו הקשה של סנחריב, מעתה יש לצפות שיאמינו להבטחת פלא מפי הנביא.

לעומת כל אלה, דניאל איננו נביא השלוח אל העם, אלא הוא בעל רוח הקודש שלא נשתלח לישראל בשום נבואה. כל המראות שראה – לעצמו ראה, אלא שנהג בהן "טובת עין" וכתב אותן ברוח הקודש, שכל מי שירצה יקרא אותם וילמד אותם; וזאת היא דרך רוח הקודש שבה ניתנו כל הכתובים, שלא כספרי נבואת הנביאים שנשתלחו בנבואתם מתחילה לכל ישראל (ראה דברי רש"י מגילה ג, ד"ה דאינהו נביאי, וראה גם רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ז, א).

דניאל נתבשר מפי המלאך על תחיית המתים. דניאל עצמו כמובן אינו זקוק להדגמה ממשית של תחייה כלשהי כדי שיאמין, ומי שלומד ספרו: הרוצה יאמין בכל דבריו, והחדל יחדל. הואיל והוא לא נשלח לישראל בנבואה, לכן אין הוא נדרש לתת אות לאמיתות רוח הקודש שלו, אלא מי שקדושת דבריו תחדור ללבו, יבין מאליו שהוא ראה אותם ברוח הקודש, כתב אותם ברוח הקודש, ודבריו אמיתיים כשם שכל דברי הנביאים אמיתיים הם.

מסיבה זו הראו לדניאל פלא תחיית מתים עוד יותר גדול מכל מה שראו הנביאים האחרים, אשר מתחילה נשלחו לבשר את מה שנתגלה להם בנבואה. לעיל ראינו עד כמה גדולה ונפלאה תחיית המתים שנעשתה על ידי אלישע, עוד יותר מזו שנעשתה על ידי אליהו. ישעיהו כבר מדבר על תחיית המתים הגדולה עוד יותר מאשר זו של אלישע. שהרי בן השונמית היה מושכב על המטה. אמו עוד לא "הפילה" אותו על הארץ. בתקוה ובאמונתה בנביא ובתפילתו עמדה וציפתה שלא יהיה צורך להשכיב אותו על הארץ. כל עוד שלא נתייאשה, יכלה להוריד לו חיים מחודשים על ידי צעקת לבה אל הקב"ה יחד עם תפילתו של הנביא. אך כאשר ישכיבו את המת על הארץ, הרי בזה כבר השלימו בלב עם מותו; האם גם אז תוכל תפילה שאחרי היאוש גם כן להשמע? זהו בדיוק מה שמבשר הנביא ישעיהו: "יחיו מתים. נבלתי [כמו 'נפלתי'] יקומון [גם אחרי שכבר 'נפלו' על הארץ] הקיצו ורננו שוכני עפר" [השוכנים כבר על העפר וכבר השלימו עם מותם] (ישעיהו כו, יט).

לנביא יחזקאל יש בשורה מרחיקת לכת עוד יותר. בעוד ישעיהו מדבר על מתים שגופם טרם נרקב – הם אמנם שוכנים על העפר אך בשרם עוד שלם, הרי יחזקאל כלל אינו רואה גופות שלמות. הם כבר אינם קיימים. ישנם רק שלדים מפורקים ומשוגרים לעצמות קטנות רבות מאוד. "היתה עלי יד ה' ויוציאני ברוח ה' ויניחני בתוך הבקעה, והיא מלאה עצמות. והעבירני עליהם סביב סביב, והנה רבות מאוד על פני הבקעה, והנה יבשות מאוד. ויאמר אלי בן אדם התחיינה העצמות האלה? ואמר ה' אלוקים אתה ידעת" (יחזקאל לז, א-ג). אפילו הנביא עצמו, יחזקאל – תלמידם של אליהו ואלישע וישעיהו, הרי גם הוא בראותו עצמות יבשות אלה מודה שאין אדם מסוגל להחליט בלבו אם יש עוד מקום לתקוה, שיוכלו לקום לתחייה. והנבואה שולחת אותו להבטיח לאלה

האומרים לו: "כי פשעינו וחטאתינו עלינו, ובם אנחנו נמקים, ואיך נחיה?" (שם לג, יא), שגם אם יאבדו כל תקוה, עם כל זאת יחזיר אותם הקב"ה אליו ברחמים גדולים, אם רק ירצו.

דניאל רואה עוד יותר מכולם: "ורבים מישני אדמת עפר יקיצו" (דניאל יב, ב). העצמות שראה יחזקאל היו "על פני הבקעה" ועוד לא נבלעו בתוך האדמה. ואילו מה שנאמר לדניאל הוא שגם אחרי שייחפכו "לאדמת עפר" ויישנו שם, ואולי תהיה שנתם גם "שנת עולם", בכל זאת יקיץ אותם הקב"ה ויפרוש שוב כנפיו עליהם. אם כן דוקא אותו נביא שהוא בעל רוח-הקודש אך איננו שלוח אל העם, דוקא הוא רואה את מראה התחייה הפלאי ביותר. לאו דוקא כצורך וכהוראה, אלא כמציאות עתידית.

התחיה – כשכר וכגמול

האשה הצרפית הכניסה את אליהו אל ביתה ופרנסה אותו בימי הרעב הנורא. בטענת זכות זו היא באה אל הנביא בבקשה שיתפלל על הילד. נפשו של הילד חזרה אליו איפוא בזכות אמו, ובזכות תפילתו של הנביא.

גם האשה השונמית באה אל אלישע בטענה צודקת: "השאלתי בן מאת אדוני? הלא אמרתי לא תשלה אותי!" (מלכים ב ד, כח). גם לה עמדה זכות הכנסת אורחים נדיבה ביותר, ובזכות גמילות חסד שלה ובזכות תפילתו של הנביא, חיה הילד. נראה גם כי מצטרפת לכך עוד זכות נוספת: "ויפקח הנער את עיניו, ותבוא ותפול על רגליו ותשתחו ארצה, ותשא את בנה ותצא" (שם לה-לז). הקב"ה מצפה מכל מי שנעשה לו נס, שיודה לו על הנס. האשה הצרפית אמנם לא הודתה לנביא על תפלתו עבור בנה, אבל היא הכריזה בקול רם: "עתה זה ידעתי, כי איש אֱלֹהִים אתה, ודבר ה' בפִּיךָ אמת" (מלכים א יז, כד). האשה השונמית אינה צריכה להכריז על כך, אבל בנפילתה לרגליו ובהשתחויה, יש משום הודאה ברגשת הן לנביא והן לבורא עולם על מתנת החסד הגדולה שזכתה בה. הצרפית, אף כי גם היא ידעה עוד מקודם לכן שהוא "איש אֱלֹהִים", וגם פנתה אליו באמרה "חי ה' אֱלֹהֵיךָ", והוא גם השיב לה: "כי כה אמר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל", אבל שמא כמו כל בני אותו דור גם היא "פוסחת על שתי הסעיפים", ואינה יודעת בלבה "אם ה' האֱלֹהִים ואם הבעל" (מלכים א יז, יב-יח, כא). אך את ההכרזה, אחרי שהחיה את בנה, אולי מחשיב הקב"ה כברכת הודאה הנאמרת באמת ובלב שלם. הודאה זאת שהודו שתיהן, כל אחת לפי דרכה, נחשבה להן מתחילה לזכות, והן היו ראויות לנס הגדול שנעשה להן.

גם הנביא ישעיהו מדבר על תחיית מתי ישראל אחרי שיתפללו. הוא גם אומר שאחרי שיחיו המתים, יאמרו תפילת הודיה: "ה' בצר פקדוך, צקון לחש, מוסר למו. כמו הרה תקריב ללדת תחיל תזעק בחבליה, כן היינו מפניך ה'... יחיו מתוך, נבלתי יקומון, הקיצו ורגנו שוכני עפר כי טל אורות טלך". (ישעיהו כו, טז, יט). בזכות ביאת בני אותו הדור לפני הנביא ובקשתם לתפילה על מתייהם, ובזכות שהמתים בעצמם אחרי שיקיצו ירגנו להודות לה', יזכו לתחייה.

גם רפואת נעמן מצרעתו (מלכים ב פרק ה), שאותה החשיבו חז"ל כמו תחיית המתים, גם היא וגם רפואת מרים הנביאה, באו בזכות התפילה שהתפלל הנביא, ובזכות שהשתדלו מלך ארם ומלך ישראל עבור נעמן. במעשה מרים באה הרפואה אחרי שהתפלל עליה משה, ובזכות אחיה אהרן שהפציר במשה שיתפלל.

כל זה בא ללמד, שתחיית המתים לא תבוא בלי תפילת אחיהם וקרוביהם של המתים, והיא גם לא תבוא, אלא כאשר ילכו הקרובים לפני חכמים ונביאים וישתדלו שיתפללו עליהם. גם בחזונו של יחזקאל הקב"ה מפציר בו פעם אחר פעם שיתפלל על המתים. "ויאמר אלי, הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם, העצמות היבשות שמעו דבר ה'. כה אמר ה' א-לוקים לעצמות האלה, הנני מביא בכס רוח וחייתם...". אמירה זאת של הנביא אל העצמות, היא התפילה שמבקש הקב"ה מיחזקאל שיתפלל עליהם. "וראיתי והנה עליהם גידים, ובשר עלה, ויקרם עליהם עור מלמעלה, ורוח אין בהם".

שלב זה מקביל לשלב הראשון בעת בריאת האדם במעשה בראשית: "וייצר ה' א-לוקים את האדם עפר מן האדמה" (בראשית ב, ז). לשלב ראשון זה הספיקה התפילה הראשונה של הנביא. השלב הבא בבריאת האדם הוא: "ויפח באפיו רוח חיים, ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית שם), ובמקביל גם כאן: "ויאמר אלי, הנבא אל הרוח, הנבא בן אדם ואמרת אל הרוח, כה אמר ה' א-לוקים, מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו". זאת היא הפעם השנייה, שהקב"ה מצוה עליו שינבא ויאמר את הנבואה – היא התפילה אשר בלעדיה לא תבא התחייה. "והנבאתי כאשר צוני, ותבא בהם הרוח ויחיו". יתכן שגם המשך הפסוק: "ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאוד מאוד" הוא רמז לתפילת הודיה שהקב"ה מצפה לה (יחזקאל לז, ד-י). גם בבריאתו של אדם הראשון נאמר: "ויהי האדם לנפש חיה", ותרגם שם אונקלוס: "והות באדם לרוח ממללא". הכונה היא שמיד אחרי שנברא, מילל אדם תפילת הודיה על בריאתו, כי מה היא המלה הראשונה שיכול היה אדם לומר, אם לא "תודה".

אם כן, כל התחיות נעשו אחר תפילה, אחר בקשה, ובזכות. יצאה מכלל אלה התחייה שבפרקנו בספר דניאל. רק בתחייה זו לא נזכרה כל תפילה; דומה והסיבה ברורה מאליה. הלוא אלה שיקומו לחרפות ולדראון עולם, הלא הם הרשעים הגמורים, ומי יתפלל עבורם? ואף על פי שמצאנו בדברי חז"ל, שהתפלל רבי מאיר על אלישע בן אבויה, שיאותו בשמים לעונשו על חטאיו, ואחריו גם רבי יוחנן התפלל עליו שיתקבלו יסוריו של אלישע-אחר כאילו כבר כיפר על עוונותיו – אין זה אלא מפני שהוא לא היה רשע גמור, כי היתה לו זכות תורה (חגיגה טו:). וכן מה שאמרו בגמרא (עירובין יט.) שהרשעים בגיהנום מורידים דמעות ומצדיקים עליהם את הדין, גם הם אינם רשעים גמורים, וזכות צידוק הדין שהם אומרים תעמוד להם ביום הדין הגדול. אבל אלה שעליהם נאמר שם בגמרא, ש"אפילו על פתחו של גיהנום אינם חוזרים בתשובה", הם לא יצדיקו את הדין עליהם, ועליהם נאמר כאן בדניאל, שיעמדו "לחרפות ולדראון עולם", לפי שהם הרשעים הגמורים. לעומת זאת, על אלה שנאמר כאן בדניאל שיקומו "לחיי עולם", ועל דניאל עצמו שהמלאך הבטיח לו: "ואתה לך לקץ, ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין" (דניאל יב, יג), הלא כבר התפלל דניאל את תפילותיו במשך שלושת השבועות שהתענה בהם על שלא נבנה בית המקדש, והמלאך בישר לו שתפילותיו נתקבלו לרצון (שם י, יב). ללמדך שבנין בית המקדש כמוהו כתחיית המתים שגם הוא בא על ידי תפילה, ומי שזוכה לראות בבנין בית המקדש הריהו כאילו קם לתחייה; ואולי יש בכך גם הבטחה שיזכה לתחיית המתים. וכך גם אמרו חז"ל על דורו של שלמה, דור בנין מקדש ראשון, ש"יצתה בת קול ואמרה, כולכם מזומנים לחיי העולם הבא" (מועד קטן ט.).